

ביאורי מקראות בספר שמואל

מאמר יא

עליה לרגל, הקהל, שמחת תורה

(שמואל א, א ג)

וְעֵלָה הָאִישׁ הַהוּא מְעִירוּ מִיָּמִים יָמִימָה לְהִשְׁתַּחֲוֹת וְלִזְבֹּחַ לַה'
צִבְאוֹת בְּשִׁלָּה וְשֵׁם שְׁנֵי בָנָי עָלָי חֲפָנִי וּפְנִיחָס כְּהֻנִּים לַה'.

התיקון הרמוז במילים מִיָּמִים יָמִימָה

התיאור "וְעֵלָה הָאִישׁ הַהוּא מְעִירוּ" מרמז על דבר חידוש, שמנהג זה של עליה לרגל למקדש לא היה מצוי באותו הזמן, ומשכך, משמשת העליה לרגל לא רק כתחילת הסיפור אודות הולדת שמואל, אלא גם כתוספת רקע על שרשיו של שמואל: אביו הוא זה שחידש את העליה למשכן ה'. (בהמשך המאמר נביא עוד מתיאורי חז"ל על כך).

בנוסף, השימוש במילים מִיָּמִים יָמִימָה מושך את תשומת הלב, בכך שהוא מהדהד את הפסוק שבספר שופטים: הִנֵּה חֵג ה' בְּשָׁלוֹ מִיָּמִים יָמִימָה אֲשֶׁר מִצְפּוֹנָה לְבֵית אֵל מִזְרְחָה הַשֶּׁמֶשׁ לְמִסְלָה הָעֵלָה מִבֵּית אֵל שְׁכֶמָה וּמִנֶּגֶב לְלִבְנָה (שופטים כא, יט).

נחזור כאן על דברינו באחד המאמרים הקודמים, אודות הדמיון הלשוני שבפסוק א' (וַיְהִי אִישׁ אֶחָד מִן הָרִמָּתִים צוּפִים מֵהָר אֶפְרַיִם) – "וַיְהִי אִישׁ לְוִי גֵר בְּיֶרֶכְתִּי הָר אֶפְרַיִם": 'הדמיון הלשוני בין שני הפסוקים, מלבד השתייכותו לתופעה הכללית של דמיונות לשוניים במקרא, מקבל כאן משמעות מיוחדת. לא רק משום הקרבה בין הפסוקים, אלא משום שספרנו הוא ספר המשך ותיקון לספר שופטים, ומשכך – דמיון לשוני עשוי להצביע על השוואה שיש בה מן ההנגדה. על תיקון המתבצע על גבי הקלוקל. במקום שיש דמיון – עלינו לשים לב דווקא להבדל'.

ובכן, דברים אלו הולמים בהחלט אף את הדמיון הלשוני המדובר כאן. למרות שבשני הפסוקים מדובר על חג ה' בשילה, הרי שבהמשך הפסוק שבספר שופטים מתבררת עובדה מפתיעה מאד – עם ישראל אינו יודע היכן נמצאת העיר שילה, וכל הרוצה להגיע אליה

נזקק להסבר מפורט מאד על מיקומה: מצפון לבית אל, וממזרח למסילה העלה מבית אל לשכם, ומדרום ללבונה. שלשה מקומות מוזכרים כאן כמקומות ידועים יותר מאשר שילה, שאינה על הדרך הראשית, אלא יש לסטות ממנה לכיוון מזרח.

כל אלו מלמדים על כך שבני ישראל באותה תקופה, לא ראו את משכן ה' כדבר מרכזי בחייהם. ואכן, זוהי הפעם היחידה שמשכן שילה מוזכר בספר שופטים, וגם זה באופן אגבי ביותר, ובהקשר לאירוע קשה ומורכב של פילגש בגבעה.

בדמיון הלשוני של מִיָּמַיִם יָמִימָה מרמז לנו הכתוב, אפוא, שחידוש העליה למשכן על ידי אלקנה, הוא למעשה החזרת עטרת המשכן ליושנה והשבתו למרכז תודעת העם, וחידוש הקשר בין עם ישראל לבין משכן ה'.

תיקונו של אלקנה - חידוש הקשר בין כל יחיד מישראל למקדש

וכך אמרו בתלמוד ירושלמי:

אמר ר' זעירא אם נזדקנה אומתך עמוד וגדרה כשם שעשה אלקנה שהיה מדריך את ישראל לפעמי רגלים. הדא הוא דכתיב ועלה האיש מעירו וגו'.

(ירושלמי ברכות פ"ט ה"ה)

אלקנה ניצב בפני מצב של 'נזדקנה אומתך'. מצב של חולשה, רפיסות ואדישות, הנובעת מתוך הזרימה הקלושה של החיים ממקור החיים - מהמקדש. המקדש נמצא במקום רחוק, מהעין ומהלב, הקשר עם הקב"ה נזנח, והאומה כולה במצב של זקנה. ואלקנה עומד ומתקן את המצב, ומבקש להחזיר את הקשר למשכן, ולגלות כי לכל איש מישראל אמור להיות קשר למשכן.

חידוש זה, הוא למעשה מפורש בתורה במצות עליה לרגל: שְׁלֹשׁ פְּעָמִים בַּשָּׁנָה יֵרָאֶה כָּל זָכוֹר אֶל פְּנֵי הָאֵדֶן ה', כל איש מישראל יש לו לבא שלש פעמים בשנה למפגש אישי שלו עם הקב"ה, ואין די בכך שהכהנים עובדים שם את ה' בשליחותו. אלקנה אף מוסיף ומחדש, שלא רק "כָּל זָכוֹר" אלא הוא מביא איתו את כל משפחתו - חנה ופנינה, וגם בניה ובנותיה של פנינה, והוא מקיים שם את הכתוב של פרשת ראה: וּשְׁמַחְתֶּם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵיכֶם אַתֶּם וּבְנֵיכֶם וּבָנֹתֵיכֶם וְעַבְדֵיכֶם וְאֹמְהֵיכֶם. כל המשפחה כולה נמצאת לפני ה', משום שהקשר עם ה' מקיף את כל חייו של האדם.

ואכן, הגמרא במסכת חגיגה (ו, א) מלמדת, שאם אמנם היו נשי אלקנה פטורות ממצות עליה לרגל, היתה להם סיבה אחרת לעלות עם אלקנה - מצות שמחת החג, וכפי שמפרש שם רש"י: "לעלות לרגל ולשמוח בחג עם בעלה, דעל השמחה נצטוו נשים, דכתיב ושמחת אתה וביתך".

הקהל ועליה לרגל

את היסוד לכך שכל המשפחה מגיעה לעליה לרגל, ניתן לראות בפרשת הקהל:

מִקֵּץ שִׁבְעַת שָׁנִים בְּמִעֵד שְׁנַת הַשְּׁמִיטָה בַּחַג הַסְּכוּת: בָּבֹא כָּל יִשְׂרָאֵל לִרְאוֹת
אֶת פְּנֵי ה' אֱלֹהֶיהָ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר תִּקְרָא אֶת הַתּוֹרָה הַזֹּאת נֶגֶד כָּל יִשְׂרָאֵל
בְּאַזְנוֹתֵיהֶם: הַקֹּהֵל אֶת הָעָם הָאֲנָשִׁים וְהַנָּשִׁים וְהַטָּף וְגֵרָה אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיהָ לְמַעַן
יִשְׁמְעוּ וּלְמַעַן יִלְמְדוּ וַיֵּרְאוּ אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם וְשָׁמְרוּ לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל דְּבָרֵי
הַתּוֹרָה הַזֹּאת: (דברים לא, י-יב)

"הַקֹּהֵל אֶת הָעָם הָאֲנָשִׁים וְהַנָּשִׁים וְהַטָּף", ואימתי? "בַּחַג הַסְּכוּת בָּבֹא כָּל יִשְׂרָאֵל לִרְאוֹת
אֶת פְּנֵי ה' אֱלֹהֶיהָ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר", הרי ש'כל ישראל' שבאו לראות את פני ה' בחג
הסכות, כללו בתוכם את הנשים והטף.

מצות הקהל ועליה לרגל

מצות הקהל היא אמנם מצוה מיוחדת, הנוספת על מצות עליה לרגל שבכל שנה ושנה, אולם ודאי, כי העובדה שהיא נעשית בזמן של עליה לרגל, אינה ענין של 'ניצול' עובדת היותם של ישראל במקדש, אלא היא הרחבה של העליה לרגל, הנעשית פעם בשבע שנים¹. חלק מאותה הרחבה הוא גם הכללת הנשים והטף בתוכה, מה שאינו קיים בעליה לרגל, אולם ניתן ללמוד מכך שבשורש הדברים יש גם לנשים והטף מקום בעליה לרגל עצמה, שהרי העליה לרגל היא השורש של מצות הקהל.

כיצד מהווה העליה לרגל את השורש של מצות הקהל? ובאמת, מדוע מצות הקהל נעשית במקדש? שאלות אלו נובעות מתוך תפיסה שהמקדש נועד לעבודה, להקרבת קרבנות וכיוצא בזה; אך לאמתו של דבר המקדש נועד גם ללמד את העם תורה ויראת שמים, וכפי שנאמר בפרשת מעשר שני: וְאָכַלְתָּ לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר לְשֹׁכֵן שְׁמוֹ שָׁם מִעֵשֶׂר דִּגְגָנְךָ תִּירְשָׁךָ וּבִכֹּרֶךָ בִּקְרֶךָ וְצֹאנְךָ לְמַעַן תִּלְמַד לִירְאָה אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ כָּל הַיָּמִים: (דברים יד, כג). בית המקדש הוא גם המקום לבירור דבר ה', ולעשיית משפט בין אדם לחברו, כמפורט בפרשת שופטים:

כִּי יִפְּלֵא מִמֶּךָ דָּבָר לְמִשְׁפָּט בֵּין דָּם לְדָם בֵּין דִּין וּבֵין נָגַע לְנָגַע דְּבָרֵי רִיבֹת בְּשַׁעְרֶיהָ וְקָמַת וְעָלִיתָ אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֶיהָ בּוֹ: וּבָאתָ אֶל הַפְּתָח הַלְוִיִּם וְאֶל הַשֹּׁפֵט אֲשֶׁר יִהְיֶה בַּיָּמִים הֵהֵם וְדִרְשָׁתָּ וְהִגִּידוּ לְךָ אֶת דְּבַר הַמִּשְׁפָּט: וְעָשִׂיתָ עַל פִּי הַדִּבָּר אֲשֶׁר יִגִּידוּ לְךָ מִן הַמָּקוֹם הַהוּא אֲשֶׁר יִבְחַר ה'

1. ראה במאמרנו לפרשת הקהל בשנה זו, שהארכנו בענין זה.

וְשִׁמְרֶתָּ לַעֲשׂוֹת כְּכֹל אֲשֶׁר יֹרֹה; עַל פִּי הַתּוֹרָה אֲשֶׁר יֹרֹה וְעַל הַמִּשְׁפָּט אֲשֶׁר יֹאמְרוּ לָהּ תַעֲשֶׂה לֹא תִסּוּר מִן הַדָּבָר אֲשֶׁר יִגִּדּוּ לָהּ יָמִין וּשְׂמָאל; וְהָאִישׁ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה בְּזָדוֹן לְבִלְתִּי שְׂמֹעַ אֶל הַכֹּהֵן הָעֹמֵד לְשֵׁרֵת שֵׁם אֶת ה' אֱלֹהֵיהָ אוֹ אֶל הַשֹּׁפֵט וּמֵת הָאִישׁ הַהוּא וּבְעֶרְתָּ הָרַע מִיִּשְׂרָאֵל;

אפשר ומצות עליה לרגל עצמה משמשת להעמקת יחס זה למקדש, כמקום שעניי כל ישראל נשואות אליו, משום שהוא אינו רק מקום לעבודת הקרבנות, אלא מקום המרכז את כל היחס בין ה' ובין ישראל.

הלא כך הם דברי הרמב"ם בראש הלכות בית הבחירה: **מצות עשה לעשות בית לה' מוכן להיות מקריבים בו הקרבנות, וחוגגין אליו שלש פעמים בשנה.** 'מקריבים בו הקרבנות' היינו מקום מיוחד לכהנים העומדים לשרת שם את ה', ו'חוגגין אליו' היינו כל ישראל.

עליה לרגל לקבל תורה ומעשים טובים

ולפיכך, חידוש העליה לרגל על ידי אלקנה, ראוי לו שייעשה עם כל המשפחה, הנשים והטף, משום שזהו בדיוק תוכן החידוש שבעליה - שהמקדש משמש כמקום לכל איש ואיש מישראל, לעמידה ישירה מול פני ה', להפנים את מקומו ואת מערכת היחסים האישית שלו עם הקב"ה המקיפה את כל חייו: לְמַעַן יִשְׁמְעוּ וּלְמַעַן יִלְמְדוּ וַיֵּרְאוּ אֶת ה' אֱלֹהֵיהֶם וְשָׁמְרוּ לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת.

עלייתו של אלקנה מתוארת בהרחבה וברגש רב בתנא דבי אליהו, ונקדיש לה אי"ה מאמר מיוחד; אולם פרט אחד זעיר נבקש להעתיק משם, הנוגע אלינו ביותר:

והיתה המדינה מרגשת, והיו שואלים להם: להיכן תלכו? ואומרים להם: לבית האלוקים שבשילה שמשם תצא תורה ומעשים טובים.

'שמשם תצא תורה ומעשים טובים', ולא 'ששם מקריבים קרבנות'. תכלית ההיראות את פני ה' של כל יחיד ויחיד היא לקבל משם תורה ומעשים טובים, לתקן את חייו של אותו יחיד לפני ה'.

קריאת התורה בבית הכנסת, ושמחת תורה בסוף חג הסוכות

בדומה לכך, אנו מוצאים גם בזמננו, שאין לנו בית מקדש², שקריאת התורה נעשית בבית הכנסת, הנקרא 'מקדש מעט'. עיקרו של בית הכנסת (בשונה מבית המדרש) הוא ההתכנסות לתפילה בציבור, שהיא דומה להקרבת הקרבנות ('תפילות כנגד תמידים תיקנום'): היא

2. בנקודה זו - המשכייתה של מצוה זו בזמננו על ידי קריאת התורה, הארכנו במאמר הנ"ל.

עבודה הנעשית באופן ישיר מול הקב"ה, והאדם נמצא בה בתודעה רוחנית וגבוהה יותר מהרגיל. אולם בתוך התפילה בציבור, אנו קוראים בבית הכנסת בתורה, והיא אינה עבודת ה' באותו אופן ובאותו מתח של קדושה, כך שבית הכנסת משמש מרכז לא רק לעבודה של דביקות בה האדם מתנתק ומתפשט מגשמיותו, אלא גם ללימוד התורה הפונה לעבר חייו הגשמיים של האדם, מדריכם ומתקנם לפני ה'. זהו המסר העמוק העולה מעלייתו לרגל של אלקנה עם כל משפחתו: המקדש פונה ומקיף את כל חיי האדם.

ואם כן, הקריאה בתורה בציבור, היא המשכה של מצות הקהל; ואכן דבר נפלא מצאנו בזה: קריאת התורה היא קריאה של כל חמשת חומשי התורה, כאשר הפרשה האחרונה נקראת בסיומו של חג הסוכות - וזהו ממש כעין מצות הקהל, הנעשית בחג הסוכות, וקריאה זו נעשית ברוב עם, עם הנשים והטף.

וזהו למנהגנו, שהוא מנהג בבל הקדום; והמנהג בארץ ישראל היה, כידוע, לסיים את התורה פעמיים בשבע שנים, כך שהסיום השני של התורה דומה ממש למצות הקהל הנעשית פעם בשבע שנים.

נערך על ידי הרב יצחק רצקר

להצטרפות לרשימת התפוצה של שיעורי הרב אורי הולצמן

ניתן לשלוח דוא"ל לכתובת:

shiuriholzman+subscribe@googlegroups.com

להערות: shiurimholzman@gmail.com

עיצוב ועימוד: ארי יארמיש 0548400711